

Čtvrt století studia při zaměstnání na středních odborných školách

Ing. ANTONÍN BOHÁČ, CSc.,

Výzkumný ústav odborného školství v Praze

Studium při zaměstnání se za 25 let od svého vzniku vyvinulo ve významnou instituci našeho společenského života. Je proto na místě připomenout podmínky a původní důvody jeho vzniku, přehlédnout etapy jeho vývoje a zhodnotit jeho společenský přínos. Omezíme se na střední odborné školství; přitom jsme si vědomi, že některé rysy a problémy jsou společné studiu při zaměstnání na všech školách i v jiných vzdělávacích institucích.

Studium při zaměstnání na středních odborných školách patří ke středním odborným školám svou společenskou funkcí, svými vzdělávacími cíli a obsahem poskytovaného vzdělání; z velké části v něm působí i tíž učitelé, užívá se týchž budov a zařízení a také správa a řízení jsou v zásadě shodné s denním studiem na těchto školách.

Zároveň je však toto studium součástí studia při zaměstnání jako celku, tj. bez ohledu na to, jaké vzdělání poskytuje a která instituce je organizuje. Zde jsou podobné výchovné cíle a metody výchovy a vzdělávání dospělých. Pro studium při zaměstnání na středních odborných školách je tedy možno čerpat z obecné teorie a vzdělávání dospělých i z konkrétní praxe jiných vzdělávacích institucí.

Určité formy studia při zaměstnání se vyskytovaly již v dřívějších dobách. Tak např. ve druhé polovině minulého století existovaly nedělní školy pro tovaryše; v předmnichovské republice bylo možno na některých středních školách studovat externě, byly to však výjimečné případy. Po osvobození v roce 1945 vznikl na několika průmyslových školách svérázný druh studia polosměnného. Studovali tak schopní kvalifikovaní dělníci, které závody vybraly a z nichž vytvořily dvě skupiny: jedna skupina pracovala první polovinu směny, zatímco druhá skupina byla ve škole; v druhé polovině směny se skupiny vyměnily. Ušlou polovinu mzdy uhrazoval účastníkům studia závod. Podmínky pro studující byly tedy v této formě studia příznivé. Je však zřejmé, že takový způsob studia byl velmi nákladný, odčerpával pracovníky jednou polovinou z výroby; z těchto důvodů neměl předpoklady k masovému rozšíření.

Jako instituce vzniklo studium při zaměstnání v roce 1952. Bylo to významné novum v naší školské soustavě. Chceme-li objasnit příčiny a důvody jeho vzniku, musíme připomenout některé skutečnosti tehdejší doby.

Již krátce po osvobození Československa Sovětskou armádou byli politicky uvědomělí dělníci pověřováni některými vedoucími funkcemi, ve velkém měřítku však tento proces probíhal až po Vítězném únoru 1948. Pro odbornou přípravu těchto nových vedoucích zřizovala ministerstva a generální ředitelství internátní ústřední dělnické školy. Pro vzdělávání mistrů a dílovedoucích se pořádaly kursy, z velké části též internátní. Těmito způsoby však nebylo možno poskytnout odborné vzdělání všem, kteří ho na svých nových pracovištích potřebovali; nebylo to možné jak z ekonomických, tak také z organizačních důvodů.

Po skončení dvouletého národohospodářského plánu na léta 1947 a 1948, jehož úkolem byla hlavně obnova našeho hospodářství, nastupuje první pětiletý plán. Průmyslová výroba rychle rostla, budovaly se nové kapacity. Průmysl potřeboval více absolventů průmyslových škol, než mohly tyto školy v denním studiu vychovat, i když počet jejich žáků proti předválečnému stavu podstatně vzrostl.

V souvislosti se zakládáním jednotných zemědělských družstev vznikla potřeba odborníků také pro toto odvětví národního hospodářství. Bylo tedy i z tohoto důvodu žádoucí vytvořit druhou cestu, kterou je možno dosáhnout středního odborného a úplného středního odborného vzdělání.

Kromě zřetelů těsně spjatých s národním hospodářstvím tu byl ještě další zřetel, převážně sociální. Šlo totiž o to, umožnit studium těm pracujícím, kteří ze sociálních důvodů nemohli studovat za buržoazní republiky, a těm, kterým bylo zabráněno studovat v době nacistické okupace.

Bylo tedy několik důvodů k tomu, aby se našel a uvedl v život způsob vzdělávání, který má předpoklady pro masové rozšíření, neodčerpává pracovní síly a je zároveň ekvivalentní odpovídajícímu vzdělání v denním studiu.

Po rozboru situace přijala vláda začátkem roku 1952 usnesení o zřízení studia při zaměstnání na středních a na vysokých školách.¹⁾ K realizaci tohoto usnesení v oblasti středních škol vydalo tehdejší ministerstvo školství, věd a umění výnos nazvaný Studium pracujících na školách III. stupně při zaměstnání.²⁾ V tomto výnosu se počítalo jen s večerním studiem. Za rok nato vyšel výnos o externím studiu.³⁾ Dálkové studium bylo na těchto školách zřízeno až v roce 1954.⁴⁾ Učební plány byly pro ně vydány až o rok později.⁵⁾

Zřízením studia při zaměstnání, které se tehdy označovalo výrazem

1) Vládní usnesení z 22. ledna 1952, jímž se ministerstvu školství, věd a umění ukládá zřídit mimořádné způsoby studia na středních a na vysokých školách.

2) Věstník MŠVU 8 (1952), seš. 17.

3) Výnos ministerstva školství a osvěty »Externí studium pro pracující na výběrových odborných školách«. Věstník MŠO 9 (1953), seš. 17.

4) Výnos ministerstva školství a kultury »Zřízení dálkového studia na odborných školách«. Věstník MŠK 10 (1954), seš. 24. Pro zemědělské technické školy, které tehdy spravovalo ministerstvo zemědělství, vydalo toto ministerstvo analogicky »Směrnice pro dálkové studium při zemědělských školách technických«. Věstník min. zem. 1954, č. 18.

5) Věstník ministerstva školství 11 (1955), seš. 19—22.

»mimořádné způsoby studia«, vznikl zcela nový a rozsáhlý úkol, pro jehož splnění nebyly k dispozici ani zkušenosti, ani publikace teoretické povahy. Tíha řešení spočívala hlavně na pracovnících ministerstva školství, tíha realizace především na ředitelích a učitelích škol. V SSSR mělo již tehdy studium při zaměstnání svou tradici. Ve školské oblasti nebyly však v té době mezinárodní styky rozvinuty, a tak — jakkoli se to dnes zdá podivné — nebylo možno se zpočátku poučit ze sovětských zkušeností. Odborné školství nemělo tehdy žádnou výzkumnou základnu. Proto se mohli pracovníci ministerstva školství spoléhat jen na své logické úvahy a na zkušenosti s denním studiem.

Pro novou instituci bylo nutno hledat nové cesty. To se mimo jiné odráží v množství norem vydaných pro tuto oblast a zejména v jejich častém měnění a doplňování. Tak např. v roce 1955 vydalo ministerstvo školství jen pro střední odborné školy 12 norem, v dalším roce 9. Právě naopak tomu bylo, pokud jde o publikace. Podle naší literární rešerše nebylo u nás o problematice studia při zaměstnání na středních školách do konce roku 1955 nic publikováno ani knižně, ani v časopisech.

Nejen koncepce, ale i realizace studia při zaměstnání se setkávaly s velkými problémy. Učitelé nebyli nijak připraveni pro práci s dospělými, jednali s nimi často jako s žáky denního studia, což rozhodně nepřispívalo k vytvoření správných vztahů. Byl velký nedostatek potřebných učeben, neboť v mnoha středních odborných školách se v denním studiu vyučovalo na směny. A jestliže se již v denním studiu nedostávalo učitelů — hlavně učitelů technických předmětů —, zřízením a rozšířením studia při zaměstnání tento nedostatek dále vzrostl. Na vyučování odborným předmětům byli přibráni další externí učitelé, kteří neměli pedagogické vzdělání ani učitelskou praxi. Značně též stoupl počet nadúvazkových hodin interních učitelů.

Počet studujících při zaměstnání nebylo možno regulovat podle kapacity škol, zejména nikoli po roce 1954. V tomto roce se totiž vláda usnesla o systematizaci.⁶⁾ Její součástí byl požadavek určitého druhu a stupně vzdělání, jež byly specificky stanoveny pro každou funkci v národním hospodářství a ve státní správě. Protože celý řídicí aparát byl v předchozích letech kádrově přebudován, bylo v něm mnoho pracovníků, kteří tomuto požadavku nevyhovovali. Když chtěli nebo měli uloženo získat požadované vzdělání, nebylo možno odmítat jejich přihlášky. Pracovníkům starším než 40 let bylo povoleno studovat pro účely systemizace jen vybrané předměty, což sice poněkud snížilo požadavky na výkony škol, avšak přesto vyvolalo systemizační opatření veliký nápor na školy.

Ve věci obsahu vzdělávání šlo o to, jaký je vztah učiva v denním studiu a ve studiu při zaměstnání; konkrétně, zda, popř. do jaké míry má být učivo ve studiu při zaměstnání redukováným otiskem učiva denního studia. S tím souvisí otázka, nakolik se dá využít praktických zkušeností účastníků studia při zaměstnání z jejich praxi.

První otázka byla zodpověděna asi takto:

Studijní obory jsou v obou způsobech studia shodné. Obsah vzdělávání musí být v zásadě stejný, nemělo by však smyslu mechanicky redukovat učivo denního studia, resp. dotaci hodin jednotlivých předmětů. Oba

⁶⁾ Vlášdní usnesení o systematizaci ze dne 6. srpna 1954, č. 1490.

způsoby studia jsou rovnocenné, což však neznamená, že by učivo muselo být zcela totožné. Prakticky se věc řešila úpravami učebních plánů a osnov. Bez diskuse byla vypuštěna tělesná výchova. Odpadlo dílenské vyučování (a jiné formy vyučování praxi), neboť od uchazečů o studium při zaměstnání se požadovalo vyučení v odpovídajícím učebním oboru; teprve později se mohli na průmyslové školy přijímat též nevyučení uchazeči, museli však před přijetím vykonat zkoušku z technického minima. Ostatní vyučovací předměty zůstávají, počet jejich vyučovacích hodin je však ve večerním studiu redukován nesterjně podle toho, jak je vzhledem k obtížnosti učiva potřebný výklad učitele, cvičení nebo přítomnost studujících při laboratorních cvičeních, resp. podle toho, do jaké míry si mohou studující osvojit učivo samostatně; toto se týká zejména předmětů převážně narativních, jako je např. dějepis nebo občanská nauka.

Redukci podle dnešního stavu ilustrujeme srovnáním kumulativního počtu týdenních vyučovacích hodin ve čtyřletém denním a v pětiletém večerním studiu studijního oboru strojírenství.

Hned zpočátku bylo jasné, že ve večerním studiu bude nutno řešit problémy související s podstatně nižším počtem vyučovacích hodin. Proto byla již velmi záhy stanovena pro střední odborné a pro vysoké školy zásada, že studium při zaměstnání trvá o rok déle než odpovídající studium denní. Předpoklad, že bude možno ve studiu při zaměstnání v aplikovaných částech učiva využívat ve značném rozsahu zkušeností studujících z jejich pracovišť, a tím získat čas pro nové učivo, se projevil nereálný. Rozbor totiž ukázal, že studující jedné a téže třídy jsou činní ve velmi různých funkcích a že tedy také jejich poznatky z praxe jsou značně různorodé.

V oblasti praxe bylo nutno vyřešit otázku organizace studia. Podobně jako v denním studiu byly i zde dva stupně vzdělání: střední odborné vzdělání (bez maturity) a úplné střední odborné vzdělání (s maturitou). Pro každý stupeň byly samostatné učební plány, tedy pro každý studijní obor dva učební plány. Proto se uchazeči museli již před započatím studia rozhodnout, kterého stupně chtějí dosáhnout. Vysoké úbytky studujících vedly však k tomu, že se v letech 1956—1958 ve většině studijních oborů pětileté studium rozdělilo do dvou navzájem propojených stupňů. Tím způsobem i ti studující, kteří zanechali studia po dvou nebo třech letech, dosáhli sice jen nižšího stupně odborného vzdělání, avšak toto vzdělání bylo ucelené a bylo možno je uznat jako kvalifikační znak. Neukončené vzdělání se, jak známo, v tomto směru neuznává. Studium v nižším stupni trvalo zpočátku dva roky (jako v denním studiu), po zkušenostech bylo však prodlouženo na tři roky; vyšší cyklus byl naopak zkrácen ze tří na dva roky. Šlo tedy o změnu schématu z 2+3 na 3+2.

Toto členění mělo význam hlavně v době, kdy značný podíl studujících tvořili pracující starší 30 let, kteří mají delší odstup od školy a jsou také spíše zatěžováni pracovními a rodinnými povinnostmi, jež jim znesnadňují studium. Bylo výhodné z ekonomického hlediska, neboť i kratšího vzdělání bylo možno společensky plně využít, protože bylo ukončené. Nelze pomíjet ani výhody psychologické nebo morální povahy: dřívější ukončení studia třeba i nižšího stupně přináší přece jen určité uspokojení z dosažení alespoň dílčího cíle, zatímco nedokončení studia může

Vyučovací předměty	Počet hodin denním (d)	ve studiu večerním (v)	Poměr $\frac{v}{d} \cdot 100$
Společenskovední a jazyky	26	16	62
Český jazyk a literatura	8	7	88
Ruský jazyk	8	5	62
Dějepis	4	1	25
Občanská nauka	6	3	50
Matematicko-přírodovědné	20	12	60
Matematika	13	9	69
Fyzika	4	2	50
Chemie	3	1	33
Základní odborné	20	12	60
Technické kreslení	6	2	33
Mechanika	9	7	78
Elektrotechnika	5	3	60
Speciální odborné	59	37	63
Stavba a provoz strojů	11	12	109
Konstrukční cvičení	7	0	0
Strojírenská technologie	12	12	100
Technologická cvičení	3	0	0
Ekonomika	5	4	80
Automatizace	3	2	67
Provoz strojů	0	1	nedefin.
Volitelný předmět	0	2	nedefin.
Technologická a strojnická měření	6	4	67
Dílenská a provozní cvičení	12	0	0
Tělesná výchova a branná výchova	11	0	0
Celkem	136	77	57

působit depresivně. Z didaktického hlediska je zde však toto rozdělení na dva stupně nevýhodné, protože učivo všech předmětů zastoupených v obou stupních — a těch je většina — se musí uspořádat do dvou poměrně krátkých cyklů. Začátkem šedesátých let, kdy se podstatně snížil podíl studujících starších než 30 let, se proto v technických studijních oborech postupně přešlo na nedělené pětileté studium.

Jak jsme již uvedli, začalo na našich středních odborných školách studium při zaměstnání večerním studiem. Byly pro to zřejmě dva důvody: 1. Jako prezenční studium se nejvíce podobá studiu dennímu; mohli v něm tedy jak učitelé, tak také školská správa nejvíce využívat zkušeností z denního studia. 2. V roce 1952 byla síť středních odborných škol již velmi hustá, takže zejména v nejfrekventovanějších skupinách studijních oborů, tj. v ekonomických a strojírenských oborech, mohli studující

dojíždět čtyřikrát (později třikrát) na vyučování do sídla příslušné školy; kromě toho se již od počátku vytvářely také podnikové třídy přímo v areálech závodů. Na večerní studium připadá na středních odborných školách i dnes největší podíl studujících při zaměstnání, tj. 52 %, i když je podstatně menší než do roku 1960, kdy se jejich podíl pohyboval mezi 70 až 85 %.

Dálkové studium vzniklo oficiálně o dva roky později, a to jako studium s povinnými konzultacemi. U nás nebyly důvody pro zřízení korespondenčního studia, a to opět proto, že máme hustou síť středních odborných škol a že také hustá síť veřejné dopravy umožňuje studujícím bez velkých nesnází dojíždět jednou za dva týdny ke konzultacím. Kromě toho byla zřízena detašovaná konzultační střediska na středních odborných školách jných studijních oborů, popř. též ve velkých závodech. V těchto případech poskytují konzultace z odborných předmětů odborníci ze závodů. Zkoušky se však konají vždy na škole příslušného studijního oboru. V některých studijních oborech, např. chemických nebo zemědělských, jsou předepsána povinná soustředění dálkově studujících.

Podíl dálkově studujících podstatně stoupl z 11 % ve školním roce 1954-55 na nynějších více než 46 %; ve studijních oborech ekonomických, pedagogických, zemědělských a lesnických jejich podíl dokonce převažuje.

Studovat je možno i externím způsobem, který ovšem klade na studující největší nároky. Tento způsob se uplatňuje v těch případech, kdy pro daný studijní obor není zřízeno studium večerní ani dálkové, nebo kdy není únosně dosažitelná ani večerní třída, ani konzultační středisko, a konečně, když jiný způsob studia nedovolují subjektivní podmínky studujícího, jako je např. práce v zahraničí nebo nevhodné uspořádání směn na pracovišti. Do externího studia přestupují studující také tehdy, jestliže odchodem ze studia počet studujících ve večerní třídě nebo v konzultační skupině klesl pod 10 a není možno sloučit dvě skupiny téhož studijního oboru.

Podíl externě studujících byl zpočátku vysoký; ve školním roce 1955 až 1956 a 1956/57 přesáhl 16 %. Od roku 1965 však jen výjimečně překročil 3 %. Tato tendence je velmi správná, neboť je to daleko nejobtížnější způsob studia.

Celkově se podíl studujících v jednotlivých druzích studia při zaměstnání vyvíjel v ČSSR takto (v procentech):

Školní rok	Podíl studujících ve studiu		
	večerním	dálkovém	externím
1953/54	85,6	14,4	0,0
1954/55	78,0	11,4	10,6
1955/56	70,1	13,6	16,3
1960/61	69,3	25,1	5,6
1965/66	59,8	37,7	2,5
1970/71	55,6	42,0	2,4
1975/76	51,7	46,0	2,3

V podmínkách socialistických výrobních vztahů není otázka vzdělávání jen soukromou věcí jednotlivců. Má na něm zájem celá společnost,

neboť odborné vzdělání přispívá k rychlejšímu rozvoji výrobních sil a vzdělání vůbec pomáhá zvyšovat kulturní úroveň členů této společnosti, což je jedním z jejich cílů. Proto se již při vzniku studia při zaměstnání hledaly cesty, jak pracujícím studium usnadnit. Hlavním opatřením jsou pracovní úlevy bez krácení výdělku. Jejich rozsah se měnil v závislosti na délce pracovní doby; za dřívějšího 48hodinového pracovního týdne byly úlevy vyšší. Dnes mají studující při zaměstnání, jež ke studiu doporučilo jejich pracoviště, týdně 3 hodiny placeného studijního volna a v každém školním roce 3 dny k přípravám na zkoušky a k jejich vykonání; dále mají před maturitní zkouškou 2 týdny neplaceného volna; v době neplaceného volna jim závod může poskytnout stipendium. Ženy s dětmi do 15 let mají nárok na dalších 6 dnů placeného volna v každém roce na vykonání zkoušek. Závod nebo jiné pracoviště, které poskytuje tyto úlevy, má zájem, aby jejich pracovník ve studiu prospíval. Školy proto informují příslušná pracoviště o výsledcích studia a také o eventuálních nesnázích.

Brzy po vzniku studia při zaměstnání se ukázalo, že si studující potřebují osvěžit, popř. doplnit vědomosti a dovednosti ze základní školy, a to zejména v matematice. Proto se začaly pořádat a dosud se pořádají přípravné kursy pro uchazeče o studium při zaměstnání.

Kvantitativní stránku vývoje studia při zaměstnání na středních odborných a odborných školách ukazuje počet studujících podle údajů Ústavu školských informací a statistických ročenek.

Školní rok	Počet studujících (v tisících) na území		
	ČSSR	ČSR	SSR
1953/54	16,1	12,8	3,3
1955/56	40,3	30,0	10,3
1960/61	92,4	66,4	26,0
1965/66	103,3	74,6	28,7
1970/71	67,5	46,5	21,0
1975/76	94,5	63,3	31,2

Vrcholu dosáhl počet studujících ve školním roce 1961/62, a to číslem 125 931. Tím se jejich počet přiblížil na 85 % počtu žáků denního studia, kterých tehdy bylo 148 592. Od školního roku 1964/65 začíná pokles až na minimum v roce 1971/72, které je reprezentováno číslem 67 310; je to pouhých 53 % dosaženého maxima. Poté znovu začíná vzestup. Kolísání počtu studujících je daleko výraznější v České socialistické republice než ve Slovenské socialistické republice.

Z podrobného rozboru příčin tohoto velkého kolísání vyplývá, že zde působí mnoho faktorů jak povahy objektivní, jako je např. potřeba absolventů středních odborných škol v jednotlivých odvětvích, tak také subjektivní povahy, jako jsou třeba názory na vlastní životní perspektivu, stupnice hodnot u toho kterého jednotlivce (zda více oceňuje vzdělání, nebo možnost vyššího výdělku méně kvalifikovanou prací), rodinná situace, zejména v jakém věku se převážně uzavírají sňatky.

Rozložíme-li celkové údaje o počtu studujících podle jednotlivých skupin studijních oborů, zjistíme, že celkové údaje jsou výslednicí často

i protichůdných trendů, zatímco některé obory vykazují vzestup, je v jiných oborech v téže době patrný pokles. Souvisí to s tím, že je nestejně uspokojena potřeba absolventů jednotlivých skupin studijních oborů. Ze subjektivních faktorů tu však má nesporně význam i ta skutečnost, že v jednotlivých fázích vývoje představa o perspektivnosti určitého odvětví národního hospodářství nebo pracovního oboru kolísá.

Významné je sociální složení studujících při zaměstnání a vývoj jejich struktury podle věku, jakož i podle pohlaví.

Podle školské statistiky České socialistické republiky za školní rok 1973/74 byli studující na středních průmyslových školách a na středních ekonomických školách rozvrstveni podle povolání takto:

Povolání studujících	Střední průmyslové školy %	Střední ekonomické školy %
Dělníci	71,6	15,0
Rolníci	0,1	0,2
Administrativní pracovníci .	3,8	61,5
Technici	20,8	6,7
Ostatní	3,7	16,6
Celkem	100,0	100,0

Skutečnost, že na středních průmyslových školách studovalo 72 % dělníků, svědčí o tom, že v tomto směru plní tyto školy svou společenskou funkci dobře. 21 % studujících techniků je možno hodnotit kladně z hlediska studujících jako správnou snahu získat potřebné vzdělání; z celospolečenského hlediska není však závěr jednoznačně kladný, neboť tento jev znamená, že do funkcí techniků stále nastupují pracovníci, kteří nemají potřebné vzdělání. Podobně by bylo možno hodnotit více než 61 % studujících administrativních pracovníků, což představuje 9318 osob. Zde však celý tento počet nepředstavuje jen pracovníky bez odborného vzdělání, protože jsou v něm zahrnuti i ti studující, kteří si doplňují střední odborné vzdělání na úplné střední odborné.

Vývoj věkové struktury na území České socialistické republiky v intervalu desíti let charakterizují tyto údaje (v procentech):

Školní rok	do 20 let	21 – 35 let	36 a více let
1963/64	16	68	16
1973/74	16	78	6

Podle výsledku šetření pětiprocentního reprezentativního vzorku, které v České socialistické republice provedla pracovnice Výzkumného ústavu odborného školství ing. M. Thomasová, začalo v letech 1969 až 1973 studovat na středních odborných školách 84 % pracujících ve věku do 25 let.

V témže časovém intervalu výrazně stoupl podíl žen, a to z 21 % na 46 %. Celkové číslo je sice značně ovlivněno faktem, že v silně frekventovaných oborech ekonomických studovalo ve školním roce 1973/74 87 procent žen, nicméně je možno tento jev hodnotit kladně jako příznak postupujícího faktického zrovnoprávnění žen.

Důležitým ukazatelem efektivity je dokončení studia. V prvních letech po vzniku studia při zaměstnání byl velmi vysoký podíl těch, kdo studium nedokončili. Nejsou bohužel k dispozici celkové údaje; z jednotlivých sond z tehdejší doby je však patrné, že v pětiletém studiu přesahovalo zanechání studia 70 %, zatímco ve čtyřletém denním studiu kolísalo kolem 12 %. Příčiny tak vysokých úbytků byly několiké. Často se během studia změnila podmínky jednotlivců pro studium, ať už v rodině, nebo na pracovišti, jako např. sňatek, narození dítěte, práce přes čas nebo časté služební cesty. Někteří studující přecenili své schopnosti nebo podcenili náročnost studia, jiní pozapomněli, čemu se naučili v základní škole; o těchto příčinách svědčí skutečnost, že největší úbytky byly v prvních ročnících. Jedním z činitelů byly bezpochyby i nedostačující zkušenosti učitelů z práce s dospělými. Během let se studijní úbytky postupně snižovaly.

V roce 1976 provedla skupina ústředního dozoru ministerstva školství ČSR šetření na šestnácti středních odborných školách. Zjistila úbytek v průměru pouhých 16,6 % za celou dobu studia. Velké však bylo variační rozpětí — od 8 % na středních ekonomických školách do 40 % na středních zemědělských školách. Ačkoliv nešlo o reprezentativní vzorek, poukazují tato čísla na radikální snížení zanechání studia. Kromě jiného k tomu přispěly přípravné kursy k osvěžení a event. doplnění vědomostí a dovedností uchazečů o studium, zejména v matematice, a také odpovědnější přihlašování a doporučování ke studiu. Učitelé mají nyní větší zkušenosti z práce s dospělými a o metodách se již mohli poučit z literatury, jakož i na seminářích, které pořádal Výzkumný ústav odborného školství a krajské pedagogické ústavy. Část těchto úspěchů je asi možno přičíst též snížení věku studujících; mladší lidé jednak mají menší odstup od školy (a proto méně zapomněli a neztratili návyk učit se), jednak se ke studiu hlásí převážně z vnitřního podnětu, zatímco u značné části starších studujících převažovala vnější motivace, mezi jinými např. povinnost nabýt vzdělání pro funkci, kterou již vykonávali.

Od vzniku studia při zaměstnání se podstatně změnilo též nazírání na tuto instituci. Připomeneme-li, z jakých pohnutek a za jakých podmínek vzniklo, nebudeme se divit, že bylo původně označováno výrazem »mimořádné způsoby studia«. V druhé polovině padesátých let bylo stále zřejmější, že nejde o přechodné opatření. Tento názor byl potvrzen na zasedání ústředního výboru KSČ ve dnech 22. a 23. dubna 1959 těmito slovy: »... přestat je považovat za tzv. mimořádné formy studia a vidět, že studium při zaměstnání se stane jednou ze základních forem a v některých oborech převládající formou studia.«⁷⁾

Podobně je formulován i příslušný odstavec v důvodové zprávě ke školenskému zákonu z roku 1960. V zákoně samém se k věci říká toto: »Pracují-

⁷⁾ Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od IX. sjezdu do celostátní konference 1960. Praha, SNPL, s. 321.

cím se zajišťuje možnost prohlubovat si své vzdělání nebo získat vzdělání nové při zaměstnání na školách a v kursech . . .«⁸⁾

Tyto dokumenty ovlivnily také veřejné mínění, v němž v té době začínal převažovat shodný názor na studium při zaměstnání jako na trvalou instituci.

Všechny tyto okolnosti i vcelku příznivý vývoj národního hospodářství v těchto letech přispěly ke zvýšení zájmu o studium při zaměstnání, jež se projevilo zmíněným maximem počtu studujících ve školním roce 1961/62.

Jak už bylo řečeno, vzniklo u nás studium při zaměstnání v době, kdy nebyla k dispozici odpovídající teoretická díla. Za této situace bylo žádoucí, aby se co nejrychleji vyměňovaly, kontrolovaly a hodnotily čerstvě nabyté zkušenosti. Velmi významné v tom směru byly celostátní konference. První z nich se konala z podnětu ministerstva školství v roce 1955 v Ostravě. Navazovaly na ni krajské konference uspořádané téměř ve všech tehdejších krajích. Koncem roku 1955 provedlo ministerstvo školství spolu se školskými orgány národních výborů rozsáhlý průzkum studia při zaměstnání na středních školách. Po zpracování výsledků průzkumu svolalo ministerstvo školství druhou celostátní konferenci, jež se konala v dubnu 1956 v Brně. Konference se zabývala problematikou studia při zaměstnání komplexně. I když byla pozornost zaměřena především na otázky pedagogické, řešily se např. také otázky výběru ke studiu pracujících, přiměřenosti pracovních úlev a péče závodů o pracující, které ke studiu doporučily.⁹⁾

V dalších letech pořádal Studijní a informační ústav odborného školství v Praze (předchůdce nynějšího Výzkumného ústavu odborného školství) celostátní semináře, zpravidla pro jednotlivé druhy škol. Na těchto seminářích se řešily převážně otázky didaktické.

Školský odbor NV hlavního města Prahy spolu s dalšími institucemi uspořádal v roce 1965 městskou konferenci o studiu při zaměstnání na středních školách.¹⁰⁾ Konference, které předcházela průzkum tohoto článku školské soustavy v Praze, měla značný ohlas i mimo hlavní město.

Dalším nástrojem výměny, hodnocení a zobecňování zkušeností byly svazky Pedagogických listů, nazvané »Na pomoc studiu při zaměstnání«. Vydávaly je v letech 1964 až 1968 krajské pedagogické ústavy v Praze a Olomouci, později též za účasti Výzkumného ústavu odborného školství. Kromě informací o zkušenostech jsou v těchto šesti svazcích o celkovém rozsahu 534 stran také pojednání teoretické povahy.

Od roku 1956 je možno sledovat v pedagogických časopisech články o různých otázkách studia při zaměstnání. Knižní publikace začínají vycházet až na počátku šedesátých let. Mezi prvními autory byli F. Hyhlík, zároveň autor řady článků z této oblasti, Č. Vránek a J. Vaníček. Všechny knižní publikace řeší otázky studia při zaměstnání buď obecně, nebo ve vztahu k střední škole všeobecně vzdělávací (střední škola pro pracu-

⁸⁾ Zákon ze dne 15. prosince 1960 č. 186 Sb., o soustavě výchovy a vzdělání (školský zákon), § 7, odst. 6.

⁹⁾ Sborníky z obou konferencí vydal Studijní a informační ústav odborného školství v Praze.

¹⁰⁾ Sborník z této konference vydal Národní výbor hlavního města Prahy spolu s Pražskou odborovou radou.

jící); specifickou problematikou studia při zaměstnání na středních odborných školách se zabývají jen výjimečně a spíše okrajově. Protože však studium při zaměstnání má na všech školách mnoho problémů společných, je možno z těchto děl čerpat poučení i pro oblast středních odborných škol.

Začátkem šedesátých let došlo ke dvěma událostem zásadního významu pro budování teorie studia při zaměstnání: na fakultě osvěty a novinářství Karlovy univerzity byla zřízena katedra výchovy a vzdělávání dospělých (1960) a počínajíc rokem 1961 se tato problematika soustavně řeší v rámci státního plánu badatelského výzkumu. Výsledky se sice objevily až po delším čase, jsou však potěšující, jak ukazuje jejich přehled u stati J. Skalky v *Pedagogice* č. 6 z roku 1975. Zásahu na tom má nesporně koordinátor úkolu a dlouholetý vedoucí katedry na FON prof. F. Hylík.

V ý h l e d y

Komunistická strana Československa věnovala vždy velkou pozornost otázkám výchovy a vzdělávání; v tomto rámci sledovaly její orgány i studium při zaměstnání a dávaly pokyny k jeho vývoji, což by bylo možno doložit řadou citací. Pro výhledy studia při zaměstnání jsou však nejdůležitější jednání jeho ústředního výboru ve dnech 3. a 4. července 1973 a závěry z jejího XV. sjezdu v roce 1976.

V dokumentu schváleném červencovým plenárním zasedáním ústředního výboru se kladně hodnotí zejména kvantitativní rozvoj tohoto studia, zároveň se však kriticky poukazuje na řadu nedostatků. Jejich základ spočívá v nedocení této formy studia jak na školách, tak také na pracovištích. Studium při zaměstnání má více vycházet z potřeb společenské praxe. Předpokládá se, že se bude dále rozvíjet jako studium večerní, dálkové a externí, popř. kombinací těchto způsobů.

XV. sjezd KSČ potvrdil zásady obsažené v tomto dokumentu. Ve směrnících pro hospodářský a sociální rozvoj ČSSR v letech 1976 až 1980 se v oddíle X-5 požaduje se zřetelem k perspektivám vědeckého a technického rozvoje »vytvářet předpoklady pro trvalý proces zvyšování kvalifikace pracujících. Všeestranně podporovat rozvoj středních škol pro pracující, zejména pro dělnickou a zemědělskou mládež«.

Široké kolektivy pedagogických pracovníků výzkumu a školské správy vypracovaly projekt dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy, v němž je konkretizován program politiky Komunistické strany Československa v této oblasti. Program vydala společně obě republiková ministerstva školství ve dvou svazcích. První svazek obsahuje celkový projekt a důvodovou zprávu; v druhém svazku jsou rozvedeny jednotlivé dílčí projekty. 10. dílčí projekt je věnován výchově a vzdělávání dospělých. Konstatuje se v něm, že výchova a vzdělání dospělých je významnou součástí všestranného harmonického rozvoje osobnosti socialistického člověka.

V oddíle pojednávajícím o výchově a vzdělávání dospělých v soustavě státních škol se nejprve stanoví jejich cíl: »Cílem výchovy a vzdělávání dospělých ve školské soustavě je poskytovat všeobecné polytechnické a odborné vzdělání a profesní přípravu se získáváním odpovídajícího stupně vzdělání.«

Odstavec o studiu při zaměstnání na středních a vysokých školách je uveden těmito větami:

»Společenská potřeba, demokratizace vzdělávání a uplatňování vědeckotechnického pokroku v národním hospodářství zákonitě vyžadují dále rozšiřovat studium při zaměstnání na středních a vysokých školách. Toto studium má nenahraditelné opodstatnění a tvoří základnu celoživotního vzdělávání.

Při zabezpečování dalšího rozvoje studia při zaměstnání bude zachována jeho rovnocennost s denním studiem a jeho obsah, formy a metody se přizpůsobují zvyšujícím se nárokům na absolventy středních a vysokých škol.«¹¹⁾

Na středních odborných školách bude studium při zaměstnání uskutečňováno »studiem pracujících ukončeným maturitou pro vyučené mladé dělníky s praxí a úplným základním vzděláním, studiem absolventů středních škol, určených pro absolventy gymnázií a dalších středních škol.

Uvedené formy studia při zaměstnání poskytují úplné střední odborné vzdělání pro výkon středních technickohospodářských a dalších odborných činností a umožňují přijetí na vysokou školu.«¹²⁾

V souladu s dokumentem z červencového pléna ústředního výboru KSČ (1973) se budou nadále rozvíjet dosavadní způsoby studia při zaměstnání, avšak podle konkrétních podmínek se má též postupně zavádět kombinované a korespondenční studium.

Další vývoj studia při zaměstnání nebude ovšem probíhat izolovaně od denního studia. Bude však nutno nově promyslet hlavně otázku vztahu vzdělávacího obsahu v obou formách studia, tedy zejména otázku, do jaké míry bude obsah vzdělávání ve studiu při zaměstnání závislý na jeho obsahu v denním studiu.

Uvedené dokumenty vytyčily studiu při zaměstnání nové cíle. K jejich dosažení jsou dnes podstatně příznivější podmínky než při jeho vzniku. Toto studium se již nepovažuje za něco mimořádného a také v širší veřejnosti definitivně zvítězil názor, že je to instituce trvalá, která zvyšuje propustnost naší školské soustavy, a tím prohlubuje její demokratický charakter. Tento názor je též podložen dosavadními výsledky práce v této oblasti: až dosud získalo studiem při zaměstnání na 475 tisíc pracujících úplné střední odborné vzdělání (v ČSR asi 340 tisíc, v SSR asi 135 tisíc). To je významný přínos ke zvyšování kvalifikační úrovně pracujících a zároveň ke zvyšování celkové vzdělanostní úrovně.

V uplynulých 25 letech se shromáždilo mnoho zkušeností, jichž je třeba využít v další konkretizaci projektu a při jeho realizaci. Kromě toho jsou již teoreticky rozpracovány základní teoretické otázky a je také v oblasti školství a pedagogiky rozvinuta mezinárodní spolupráce socialistických zemí.

¹¹⁾ *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy. Dílčí projekty.* Praha, SPN 1976, s. 93 n.

¹²⁾ Tamtéž, s. 94.

ЧЕТВЕРТЬ ВЕКА ВЕЧЕРНЕГО И ЗАОЧНОГО ОБУЧЕНИЯ В ТЕХНИКУМАХ

Автор во временной последовательности показывает конкретно, каким образом развилось обучение без отрыва от производства вообще и, главным образом, в техникумах в важную организацию общественной жизни в ЧССР.

После анализа положения произошло принятие основных решений в 1952—1954 гг., для новой организации ищались новые пути и последовало множество видоизменяющих и дополнительных норм. С большими проблемами встречалась не только концепция, но и реализация этого обучения, которую автор подробно анализирует, а именно в качественном отношении. Он приводит также

повышение эффективности этой формы обучения в последние годы, когда также систематически развивается теория воспитания и образования взрослых.

Большое внимание всегда обращала на воспитание и образование КПЧ. По ее стимулу был разработан проект дальнейшего развития чехословацкой воспитательно-образовательной системы, в котором находится особая глава о воспитании и образовании взрослых. К реализации проекта используется сегодня уже богатый опыт обучения без отрыва от производства, развернутые теории и международное сотрудничество социалистических стран.

ANTONÍN BOHÁČ

25 YEARS OF STUDY COURSES FOR WORKING PEOPLE AT SECONDARY VOCATIONAL SCHOOLS

The author chronologically show how the system of study courses for working people in general, and at vocational schools in particular, has developed into a significant institution of social life in Czechoslovakia. After an analysis of the situation, the first basic decisions were made in the years 1952—1954, followed by seeking new ways and by accepting a number of modifying and supplementing norms. It was not only the conception that met with great problems but also the realization of the study courses for the working people. The author submits the latter to a detailed analysis, and that from the quantitative viewpoint as well. He also gives evidence of the increasing

effectivity of this form of studies in recent years, during which also the theory of adult education has been systematically developed.

Great attention to education has always been paid by the Communist Party of Czechoslovakia. It was on its stimulus that a project has been elaborated of a further development of the Czechoslovak educational system, one chapter of which concerns adult education. The realization of the project will make use of the rich experience with the study courses for working people, of the developed theory, as well as of the international co-operation between the socialist countries.